

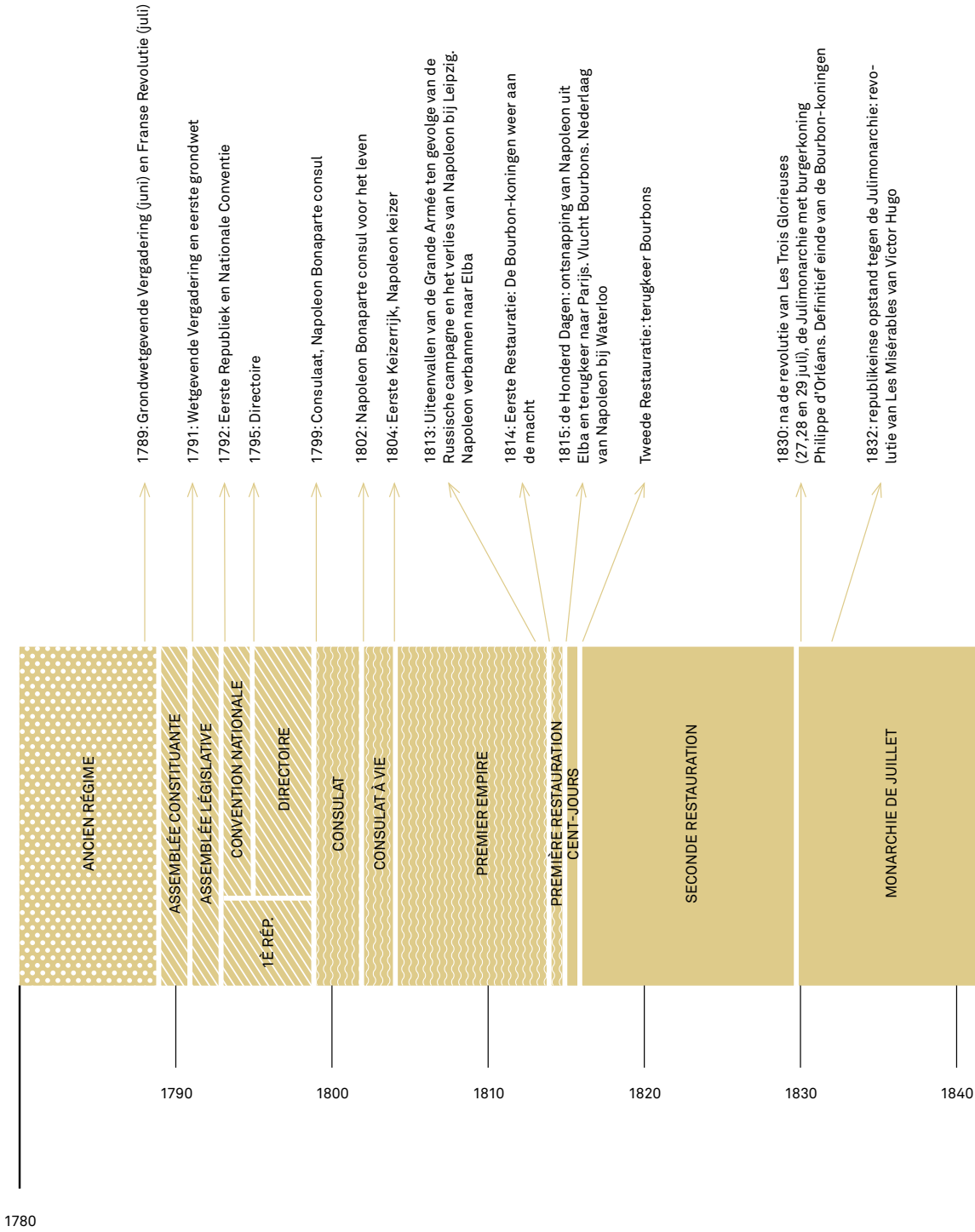
DIRK VELGHE

DE ZIEL VAN
PARIJS

*Bijzondere plekken, mensen
en geschiedenissen*

HANNIBAL

VAN REVOLUTIE TOT NU

In dit vereenvoudigde overzicht werden niet alle tussentijdse bestuursvormen, overgangsregimes of voorlopige regeringen opgenomen. Wel werden enkele, voor Parijs belangrijke, momenten toegevoegd, zoals de omsingeling van Parijs in de Frans-Pruisische oorlog, de Commune van Parijs, de wereldoorlogen, de bezetting en de bevrijding alsook de vermelding van de naoorlogse presidenten.

1914-1918: Eerste Wereldoorlog

1940-1945: Tweede Wereldoorlog. Bezetting Parijs op 14 juni 1940

1940: het Vichy-regime of L'Etat Français; collaboratieregering van maarschalk Pétain

1944: bevrijding van Parijs van 19 tot 26 augustus en voorlopige Regering van de Franse Republiek (GPRF) onder leiding van Charles de Gaulle

1946: Vierde Republiek

1958: Vijfde Republiek

1959: Charles de Gaulle (zevenjarige ambtstermijn)

1969: Georges Pompidou

RÉGIME DE VICHY

G.P.R.F.

QUATRIÈME RÉPUBLIQUE

1910

1920

1930

1940

1950

1960

1970

CINQUIÈME RÉPUBLIQUE

1974: Valéry Giscard d'Estaing

1981: François Mitterrand

1995: Jacques Chirac (na eerste zeven jaar wijziging naar vijfjarige ambtstermijn)

2007: Nicolas Sarkozy

2012: François Hollande

2017: Emmanuel Macron

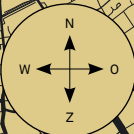
1980

1990

2000

2010

2020

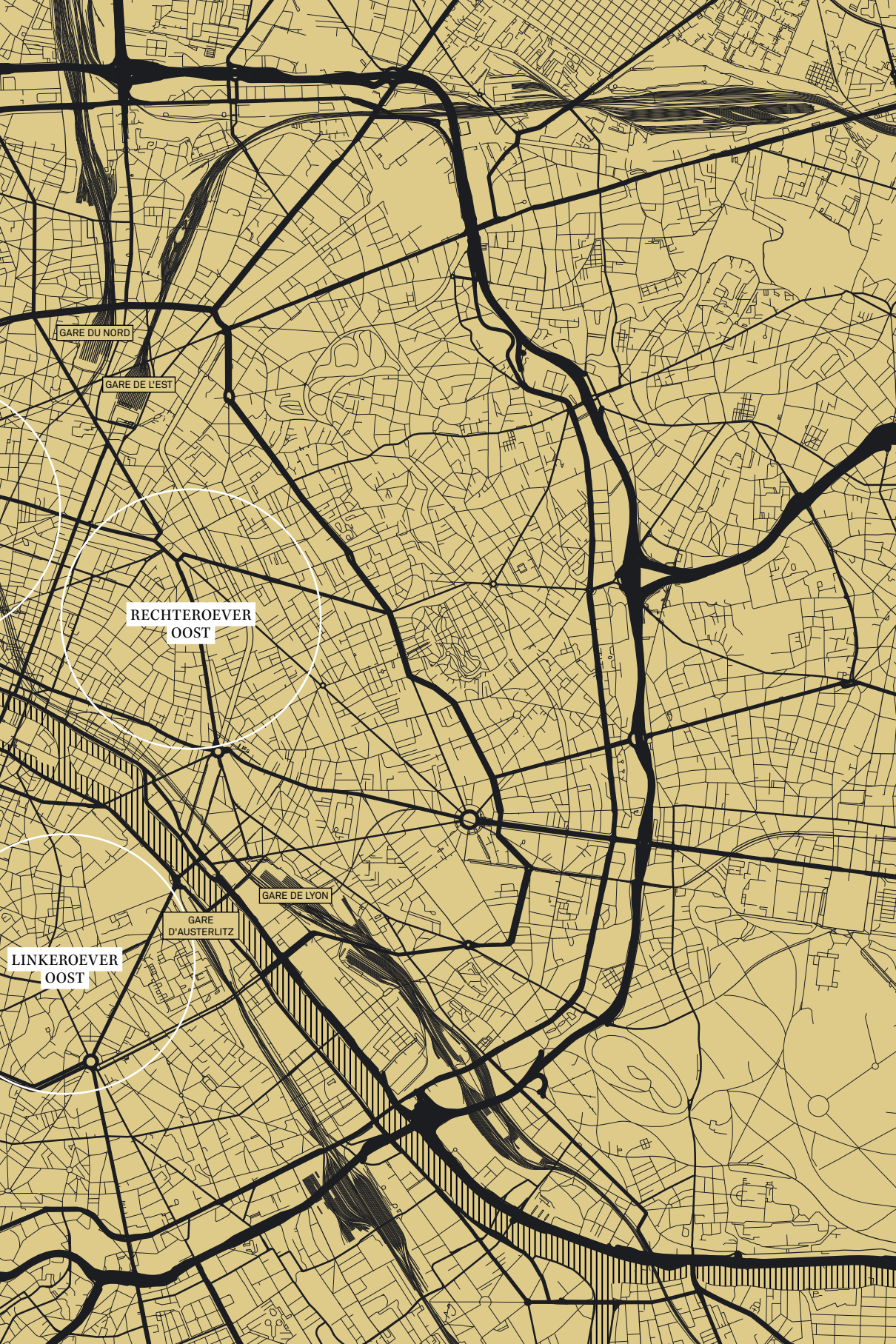
MONCEAU
EN BATIGNOLLES

GARE
SAINT-
LAZARE

RECHTEROEVER
WEST

LINKEROEVER
WEST

GARE MONT
PARNASSE

GARE DU NORD

GARE DE L'EST

RECHTEROEVER
OOST

GARE
D'AUSTERLITZ

GARE DE LYON

LINKEROEVER
OOST

WOORD VOORAF

p. 12

DEEL 1

RECHTEROEVER WEST

p. 15

DEEL 2

RECHTEROEVER OOST

p. 113

DEEL 3

LINKEROEVER WEST

p. 197

DEEL 4

LINKEROEVER OOST

p. 281

DEEL 5

MONCEAU EN BATIGNOLLES

p. 409

EINDNOTEN

p. 505

BIBLIOGRAFIE

p. 538

PERSONENINDEX

p. 546

DANKWOORD

p. 558

WOORD VOORAF

“Une idée fausse, mais claire et précise, aura toujours plus de puissance dans le monde qu’une idée vraie, mais complexe.”

ALEXIS DE TOCQUEVILLE (1805-1859)

De zoektocht naar de ziel van Parijs is er een naar de ziel van haar inwoners. Zij die de lichtstad en haar geschiedenis hebben ingekleurd. Enkelen – historici en schrijvers – konden het zich veroorloven dat te doen met inkt, anderen met olieverf of met de camera. Maar velen dienden zich te beperken tot de middelen hun eigen. Meestal waren dat bloed, zweet en tranen. Vullen die enkelen altijd opnieuw de literatuur over Parijs, dan fascineren mij net die velen, de *unusual suspects*. Vrouwen en mannen met nochtans onwaarschijnlijke lotgevallen: een gifmengster, een vergeten keizer, een verpleegster-*résistante* van het American Hospital, een *roi des bandits* die later politiefprefect wordt van Parijs, een hulp-conservatrice van het Jeu de Paume die haar leven op het spel zet, een koningin voor twintig minuten, mannen die hun herenliefde met de brandstapel bekopen, de vrouwelijke uitgever van het – voor die tijd – als pornografisch gebrandmerkte *Ulysses*, of telgen van de grote beulendynastieën van Parijs. Zij en hun bijzondere stadsgenoten bevolken dit boek. Indien u toch bekenden ontmoet als Chanel of Arletty, Lenin of Picasso, dan zullen ze u wellicht verrassen met een minder bekend, niet altijd zo gepolijst kantje.

De zoektocht naar de ziel van deze personages is ook een zoektocht naar hun waarheid. Die liep niet altijd van een leien dakje. Meerdere keren is het me overkomen een verhaal aan te vatten met in het hoofd *une idée certaine*, een soort vaste aanname, die vervolgens door dieper te graven helemaal onderuit werd gehaald, omdat een heel andere waarheid naar boven kwam drijven.

Zo krijgt in dit boek de vrouw die in het naoorlogse Frankrijk verguisd werd als *la hyène de la Gestapo* een zeker eerherstel en tuimelt een president, *Grand Homme de la Gauche*, van zijn voetstuk. Dat brengt ons bij de mythes. De lichtstad is er rijk aan en ze zijn er hardnekkig. De Franse schrijver en dramaturg Raymond Queneau kreeg ermee te kampen bij het redigeren van zijn succesvolle rubriek in de krant *L'Intransigeant*, 'De Onwrikbare'. In 'Connaissez-vous Paris?' stelde hij de lezers elke dag drie vragen. De antwoorden verschenen tussen *les petites annonces*, die daardoor nog gretiger werden verslonden. Om zijn antwoorden grondig te staven dook Queneau diep in de Bibliothèque Nationale, toen nog in de rue de Richelieu. Maar, "enkele bezoeken volstonden om mij te leren dat vele boeken over Parijs van elkaar gekopieerd werden. Dat steeds dezelfde onwaarheden, vaak al jaren voordien rechtgezet, altijd opnieuw opdoken, en dat een klein beetje *méthode historique* nochtans zou volstaan om ze voorgoed uit de weg te ruimen". Heeft Georges-Eugène Haussmann, *préfet de la Seine*, in menig boek over Parijs opgevoerd als een verwoestende Attila, de ziel van de stad vermoord? Was de belle époque een tijd van glitter en glamour, luchtige operettes en ongeremd genot? Of toonde de keerzijde ook uitbuiting en ontkiemend anarchisme, nationalistische hysterie en antisemitisme, misdaad en geweld? In 1940 waren de Franse *haute finance* en *grande industrie* verrast door de brutaliteit van de bezetter, zodat ze niet anders konden dan met hem samen te werken. Was dat zo? Mythes. Ze zijn vaak zo wijdverspreid en hardnekkig dat de feiten niet altijd sterk genoeg zijn om er komaf mee te maken.

Nochtans overtreffen de feiten vaak de verzinsels en is de waarheid fascinerender, brutaler of schokkender dan de mythe. *Une idée certaine* is dus iets helemaal anders dan *une certaine idée*. Alleen al om haar ingebakken twijfel en aarzeling is dat laatste nog het beste leitmotiv bij een zoektocht als deze.

"De vijand van de geschiedenis is de moraal", zegt de grote historicus van de Franse Revolutie en het Empire, Patrice Gueniffey. In elke tijd kijkt men met andere ogen naar de feiten. De mode van de dag. Dit voorjaar polariseerde de tweehonderdste verjaardag van Napoleon Bonapartes sterfdag, op 5 mei 1821, de meningen in het land. Aan het ene uiterste vond de *woke*-beweging dat deze blanke man, vrouwenhater en herinvoerder van de slavernij geen herdenking behoeft. Aan het andere uiterste vond Eric Zemmour, columnist van *Le Figaro* die met zijn dagelijkse talkshow op CNews, de Franse versie van het Amerikaanse Fox News, honderdduizenden kijkers trekt, dat "Napoleon de grootste persoonlijkheid is van de geschiedenis van het land. Dus ja, *vive l'Empereur!*" Na zijn eendagsbezoek aan Parijs, op 23 juni 1940, liet Hitler het standbeeld van Charles Mangin, een Franse generaal uit de Eerste Wereldoorlog, opblazen. Het irriteerde hem. Vandaag irriteren historische reclameborden

zoals 'Au Nègre Joyeux' op de place de la Contrescarpe het stadsbestuur. Ze zijn weggehaald en hangen nu in het Musée Carnavalet. Andere tijden, andere zeden.

Niet alleen mythe en moraal, ook de strekking, de traditie waartoe de Parijzenaars zich rekenen, brengen identieke stadsgenoten onder in de Galerij der Goeden of der Kwaden. Voor het nog handjevol royalistische romantici van *Montjoie! Saint Denis!* zijn niet de twee wereldoorlogen maar Robespierre en de Franse Revolutie het ergste wat hun land ooit is overkomen. Voor de radicale republikeinen zijn de strijders op de barricades van de Commune helden en de ordelievende, monarchiegezinde *versailleurs* die hen ervan af schoten, lafaards. En vice versa.

Langs deze dwaallichten probeerde ik de ziel van *mijn* Parijzenaars te ontbloten in al hun controversen en nuances, zowel in hun kleine dagelijkse besognes als in hun *grand acte du siècle*, hun 'daad van de eeuw', zij het een weldaad of een misdaad.

Vooraan in het boek maakt een beknopt overzicht van de bestuurlijke inrichting van Frankrijk het de lezer gemakkelijker om de personages te situeren in hun tijd. In deze bijzondere geschiedenissen treden ze echter niet op in historische volgorde, maar situeren ze zich in de buurt waar ze leefden en werkten, geboren werden of stierven, en waar, voor wie hen beter wil leren kennen, hun ziel nog rondwaart. Dankzij de plattegronden kan de Parijs-liefhebber ze er zelf ontmoeten aan de hand van nog zichtbare herinneringen.

Dirk Velghe, 1 augustus 2021

DEEL 1

RECHTEROEVER WEST

GARE ST. LAZARE

ST. TRINITE

OPERA GARNIER

STE. MARIE MADELEINE

LA BOURSE

BIBLIOTHEQUE NATIONALE

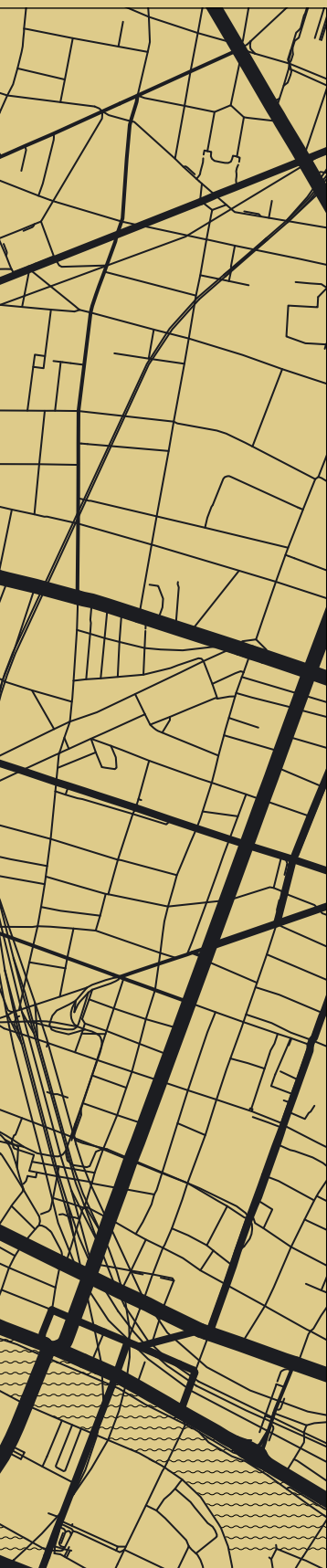
GALERIE NATIONALES DU JEU DE PAUME

PALAIS ROYAL

JARDIN DES TUILERIES

JARDIN DU CARROUSEL

MUSÉE DU LOUVRE

1. De oorlog van Rose Valland p. 19

Musée du Jeu de Paume,
1 place de la Concorde 7508

2. De zaak-Chanel-Wertheimer p. 31

31 rue Cambon 75001

**3. Napoleon III,
de vergeten keizer** p. 41

Place de l'Opéra 75009

4. Het hart van Arletty p. 57

Théâtre des Bouffes-Parisiens,
4 rue Monsigny 75002

**5. Edward VII,
koning van Parijs** p. 65

12 rue Chabanais 75002

6. De gele trui van Lenin p. 73

Bibliothèque de l'Institut national d'histoire
de l'art [INHA], Salle Labrouste, 58 rue de Richelieu

**7. Het ondankbare beroep
van Eugène-François Vidocq** p. 83

13 galerie Vivienne 75002

8. Paleis van wellust p. 93

Les Jardins du Palais-Royal 75001

9. De 'schijntactiën' van John Law p. 103

Eglise Saint-Roch, 296 rue Saint-Honoré 75001

DE OORLOG VAN ROSE VALLAND

Op Allerheiligen 1940 brengt Rose Valland, assistent-conservator van het Musée du Jeu de Paume, geen chrysanten naar overleden familieleden. Nee, de droefheid die ze voelt, is van een heel andere orde. Uitgerekend 'haar' museum is door de nazi's aangeduid als triagecentrum van waaruit ze de buit van hun massale kunstroof doorsturen naar het Derde Rijk. Rose leeft voor haar passie, en kiest ervoor een belangrijke taak te volbrengen: het repertoriëren van de gestolen werken, zodat ze – wie weet – ooit aan hun rechtmatige eigenaars kunnen worden teruggeven. Al snel ondervindt ze hoe riskant haar onderneming is. De kleinste fout kan haar het leven kosten.

< Rose Valland met kunstwerken die dankzij haar zijn teruggevonden.

DIKHUID MET VILTHOED

In het Jeu de Paume heerst de grootste bedrijvigheid, er komt hoog bezoek. Honderden werken, geroofd uit privécollecties van Joodse families en uit galeries van Joodse handelaars, worden in versneld tempo opgehangen of tegen de muren gezet. Omwille van haar grondige kennis van de kunstwereld en haar vloeiend Duits moet Rose Valland de nazi's aanwijzingen geven voor de privétonstelling die er inderhaast wordt opgezet. Zoals door haar baas, mijnheer Jaujard, *directeur des Musées nationaux*, met de bezetter is onderhandeld, noteert Rose de werken in een inventaris. Maar plots beent een duidelijk misnoegde man in uniform op haar af en slaat haar schrift dicht. Niks inventaris! Intussen rennen zwaarbewapende soldaten van de Luftwaffe het gebouw in, waar de 'nieuwe collega's' van het museum koortsachtig de werken sorteren, een swastika op hun rode armband. Ze laden er op één dag 400 kisten uit.¹ *Schnell!* Elkaar bevelen toeschreeuwend geven ze de werken door van hand tot hand. Enkele sneuvelen onder hun laarzen. Rose onderdrukt een schreeuw.

Onder haar ogen vervelt het kleine maar fijne Musée du Jeu de Paume in twee dagen tijd, 1 en 2 november 1940, tot het hoofdkwartier van de sinistere organisatie die Frankrijk gedurende de hele oorlog systematisch zal plunderen: de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg [ERR], genoemd naar haar leider Alfred Rosenberg, nazi-ideoloog en grondlegger van de rassentheorie en haar concrete toepassingen, zoals de Jodenvervolgving en de uitroeiing van 'ontaaarde' kunst.

In Parijs voert zijn vertegenwoordiger baron Kurt von Behr de ERR-antenne aan. Kolonel Von Behr is "groot en voorkomend. Zijn uniformpet verhuult zijn gezicht, wat voor deze man op leeftijd het voordeel heeft zijn glazen oog te verbergen. Het ontbreekt hem niet aan charme en hij spreekt vloeiend Frans."² Rose doet haar best zijn vertrouwen te winnen. Het lukt, de oorlog is nog jong, de overwinnaars in een roes. Met Rose in zijn zog doet de kolonel een laatste controleronde voor het belangrijke bezoek dat er zit aan te komen. Als 's avonds de zware deuren van het Jeu de Paume dichtgaan, is Rose, samen met enkele *gardiens* die de verwarming aan de gang houden, de enige Franse met een *Ausweiss* van kolonel Von Behr. Niemand anders komt bij de zwaarbewaakte schat.

Op zondag 3 november is het zover. Dan opent de privétonstelling haar deuren voor de bijzondere gast, de nummer twee van het Derde Rijk, rijksmaarschalk Hermann Göring, patroon van de Duitse oorlogseconomie en chef van de Luftwaffe. Rose tuurt gespannen naar de ingang, waar soldaten een erehaag vormen. Ze heeft al veel gehoord over de held der hemelen, de adelaar die in de Eerste Wereldoorlog zijn tegenstrevers met tientallen uit de lucht

schoot. Rose verwacht een militair in groot ornaat als plots een traag, breed silhouet in de deuropening het lage novemberlicht verduistert. “Hij is in burger. Een dikhuid met een vilthoed op, verpakt in een *pardessus* die bijna de grond raakt.”³ Aan zijn zijde schuifelt zijn expert in kunstzaken en beheerder van zijn privécollectie mee naar binnen. Met in de ene hand een grote sigaar en in de andere zijn wandelstok waarmee hij details aanwijst, levert connoisseur Göring commentaar op de werken.

De nazitopman is zo *begeistert* dat hij twee dagen later terugkomt met zijn privélijstje. *Les Baigneuses* van Cézanne, *La Seine*, *La femme à la rose* en een *Nu couché* van Renoir mogen meteen met hem meereizen naar Duitsland, samen met 27 andere topwerken, waaronder – toppunt van verschrikking voor een doorsnee nazi maar niet voor deze kunstkenner – *La place du Carrousel* van de Jood Pissarro. Rose heeft het meteen door: deze verzamelaar kan het zich veroorloven een loopje te nemen met de esthetische richtlijnen van de Führer. Wanneer Göring op 5 november vanuit het Gare du Nord vertrekt, hangen er twee wagons gestolen kunst aan zijn persoonlijke trein. Hij laat ook een bevel na voor Parijs: de ordonnantie dat vanaf nu de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg oordeelt over welke geconfisqueerde werken naar de collectie van de Führer – Hitler krijgt voorrang – gaan en welke naar de zijne. Met zo iemand wordt het nog moeilijk, denkt Rose.

GESCHOKTE ARISCHE ZIEL

Moeilijk is het al een hele tijd. De heerlijke drukte die er nog heerste toen de adjunct-conservatrice in de schaduw van de platanen van de Tuilerieën internationale tentoonstellingen organiseerde, heeft twee jaar terug plots plaatsgemaakt voor een andere, beklemmende drukte. Oorzaak is de aanhoudende berichtenstroom over het bittere lot van de kunstwereld in buurland Duitsland, van waaruit talrijke Duitse kunstenaars, verzamelaars en handelaars naar Frankrijk zijn gevlucht. Elke dag komt er slecht nieuws: inbeslagnemingen, toe-eigeningen, diefstal of vernietiging.

Al voor de nazi's in 1933 aan de macht komen, omschrijven Hitler en zijn aanhangers de moderne kunst als een product van ‘Joodse ontarding’. Voor de nazi's is kunst niet zomaar de esthetische tegenhanger van hun ideologie of een willekeurig propagandamiddel, maar het strijdtoneel waarop wordt gevochten om de ziel van het Herrenvolk. Ze maakt dus deel uit van de *Weltanschauung* van de partij en het regime.⁴ Met hun kromme lijnen, vertrokken figuren, gebroken volumes, misplaatste kleuren en unheimliche thema's schokken vooral de expressionisten, fauvisten en kubisten de Arische ziel. De kunstenaars, hun

verzamelaars en handelaars zijn dan ook Joden en bolsjewieken. Lijnrecht daartegenover staat de Germaanse kunst, zoals de Führer ze zelf in zijn werken beoefent: in zijn figuratief realisme zit harmonie met een beetje romantiek en een vleugje heimwee naar het Duitse keizerrijk.

Rose volgt de gebeurtenissen aan de andere kant van de Vogezen met argusogen. In Parijs heeft ze dan ook een vreemd voorgevoel bij haar allereerste inschrijving in het inventarisboek van het museum op 20 januari 1933. Dat is welgeteld tien dagen voor de aanstelling van Adolf Hitler tot kanselier van Duitsland. Het werk dat het Jeu de Paume aankoopt, is *Paysage* van Else Berg. De Nederlandse artieste van Duitse origine is Joods en zal op 19 november 1942 in Auschwitz worden vermoord.⁵ Haar hoekige, interpellende landschap vertoont immers niet de liefelijk groene glooiingen uit het oeuvre van de Führer. Wat een pech.

Op het partijcongres van de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij [NSDAP] in 1935 in Neurenberg fulmineert Hitler tegen de *Entartete* moderne kunst. Tussen de zestien- en de twintigduizend ‘foute’ werken worden uit de Duitse musea verwijderd, verruild voor ‘Arische werken’, of verkocht om de oorlogsindustrie te spijzen. Daarnaast eigenen Göring en Hitler zich historische topwerken toe uit collecties van Joodse verzamelaars. Met groeiend ongemak leest Rose over de grote *Entartete Kunst*-tentoonstelling die in 1937 Duitsland rondreist. In twaalf grote steden toont ze aan 3,2 miljoen bezoekers⁶ meer dan 700 werken van Joodse of ‘verjoodste’ kunstenaars die hun ‘geestesziekte’ aan doek, marmer of brons hebben toevertrouwd. Kinderen niet toegelaten. Elk werk is voorzien van de prijs waartegen het geviseerde museum het heeft aankocht, met daarbij de giftige vermelding “betaald met Duits belastinggeld”. In grote, gotische letters lezen de bezoekers overal op de wanden: “*Sie sagen es selbst!*”⁷ Indien ruilen of verkopen niet lukt, worden de overblijvende ‘lelijkerds’ verbrand. Zoals de 1.004 schilderijen en de 3.825 tekeningen en houtsneden die op 20 maart 1938 in de brandweerkazerne van Berlijn op de brandstapel worden gegooid.

In juni 1939 wachten 300 geïnteresseerden van Belgische, Amerikaanse, Zweedse, Engelse en Zwitserse musea in het Grand Hôtel National van Luzern op de opening van een grote naziveiling van ontaarden als Van Gogh, Ensor, Gauguin, Braque, Chagall, Derain, Matisse, Modigliani, Picasso, De Vlaminck, Kokoschka, Klee en vele anderen. Vooral Duitse impressionisten en expressionisten⁸ zelf zijn de slachtoffers van de dodelijke campagne. Een decreet uit juni 1938 bepaalt dat hen geen enkele schadevergoeding voor hun geconfisqueerde werken wordt toegekend. Erger, de ‘waarderingcommissie’ van het Duitse ministerie van Propaganda heeft beslist ze allemaal van de hand te doen